

IRODALMI ÉLETÜNK FESZÜLTSGEI

NAGYON is tudjuk, hogy a közízlés megbomlása ma sem pusztán ízlésbeli jelenség, tények vallják, hogy társadalmi, politikai és erkölcsi megrázkódtatásoknak volt előkészítője vagy legalább is nyugtalan előhírnöke. Vájjon hogyan fog alakulni később e kép? Megismétlődik-e a múlt? Minden ellenkezés mellett is enged-e apránként valamit a hagyományos ízlés? Hajlandó lesz-e az újat hovatovább csupán ízlésbeli jelenséggé felfogni, s politikai és erkölcsi uszályától elválasztva magába forrasztani? Mintha némely jelek arra vallanának. A jövő közízlése vájjon ismét úgy fog-e kialakulni, mint a múlté: örökség és újság összeegyeztetéséből? Valószínű. De melyik lesz az újság? Csak az-e, melyet húsz év óta annak tudunk vagy talán még több más, mit a jövő rejteget? Az elmúlt hét év alatt, azóta, hogy Horváth János e sorokat írta egy új közízlés kialakításán munkáló folyóirat élére, sok minden történt, sok minden elvégeztetett, de kevés dolog tisztázott s irodalmi életünk feszültségei, ha erejükben tán csökkentek is, megszorodtak.

Ki látja ma a helyzet igaz képét? A levegőben csupán a feszültség érzik, itt-ott villan csak néha, hangtalan az ég alja. Erők hánykolódnak, elégtelenségek gyűlnek a látszólag csendes felszín alatt. De ki ismeri e feszültségek geneziséjét, ki tekinti át erőjatekukat s ki hozza egyensúlyba őket? Az irodalmi csoportosulások tagjainak nagy része csak saját malmában tapos, legfeljebb ha sejti azt, ami a másik tábor tüzei körül folyik, s itt-ott hall kósza híreket, vagy tévedt harangszót, izgató, ferdített híradásokat. Irodalmunk közönsége alig tud e készülő harcokról és sivatagi csendjét legfeljebb egy-egy Ady-vita vagy valamely országos ügyé fűjt személyeskedés veri fel.

Bizonytal, irodalmi életünknek nagy szüksége volna egy „zarán-doki hűséggel“, komolysággal s a hitvallás őszinteségével végigküzdött elvi vitára. Nem személyek s pártok harcára, melynek végső célja a párt győzelme, melyben készségesen forgatott fegyver az argumentum ad hominem, a vádaskodás és félremagyarázás s melynek csendes örömei egy-egy kellemetlen ellenség „ledöféséhez“ vagy a kombattánsnak világirodalmi távlatokkal szédítő felmagasztalásához fűződnek, hanem oly vitára, melynek középpontjában a végső, elvi kérdések állanak. Nem a pártok fájnak a magyar irodalomnak, ezekre szükség van, de fájnak a pártosságok, a személyességek, fáj az elvek serős meggyőződések küzdelmének hiánya.

Irodalmi életünk feszültségei négy gyűjtőpontban gyűlnek s ezek: az Ady-pör, a kettészakadt irodalom vitája, az elszakított területek irodalmi élete s az ifjúság reformmozgalmi.

Az Ady-kérdéssel kapcsolatban irodalmi életünk izgalmi anyaga csaknem maradék nélkül felszínre vetődött. Az összes ellentétek ki-pattanása lényegében ide vezethető vissza. A pör jóformán Ady fel-léptével kezdődik s tart azóta, halkuló s erősödő intenzitással, tisztító pihenésekkel s felkavaró örvényekkel máig. Jóllehet a Toll-ban lezaj-lott legutolsó „ankét“ a kaotikusság jegyében állott és a szempontok és állásfoglalások nagy össze-visszaságát mutatta, mégis az Ady-vita egymás után következő fokozatai lassú fejlődést mutatnak. Az egyik vonalon, az elemző kritika érdeméből, a szempontok lassú tisztulását, a másik vonalon, a történelmi távlat lassú növekedésével és a generációk őrségváltásával kapcsolatban, Ady költészete nagyságának mind széle-sebb körben való elismerését. Nem tagadható azonban, hogy a nagy-közönség s az ifjúság széles tömegeinek Ady-képe és Ady-élménye még annyira sem felel meg a történelmi igazságnak, mint e rétegek Petőfi képe.

Ady költészete, mely nemcsak stíláriis merészségekben volt új, hanem ennél sokkal mélyebbre nyúlva egy új ihletelvet, a magyar nemzeti klasszicizmus józan, alapjában racionális, reálitást alakító ihletelve után a mithológikus, vizionárius ösztönihlet elvét vitte első győzelemre, természetesen mindenekelőtt az érthetetlenség, az ízlés-beli eltévelyedés vádjával látta magát szemközt. A kezdet kritikai közjátéka után, melyben hamar feltűnt „Baudelaire és Verlaine hatása“, Párizs, mint a romlás kútfeje s a „dekadencia“, mint a lényegét kifejező, könnyen kezelhető formula, melyben jó üzletnek bizonyult az ismeretes paródiáknak olcsó szellemeskedése s amelybe Schöpflin s Ignotus kritikái után először Horváth János vegyített komoly elvi szempontokat, ma már eléggé elsimult az értelmetlenség körüli vita. Azóta méltó s kevésbbé méltó kommentátorok sok mindenre fényt derítettek, azóta Európa végigment a futurizmus hideglázain, a szürrealizmus hagy-mázaain s némely expresszionisták hol vannak már Ady érthetetlen-ségeitől? Mégis jóllehet az Ady-féle stílusforradalom egész mai líránk formális és stílusbeli kialakulásában rendkívüli jelentőségű, az újítás mibenléte és hatásának terjedelme még egyáltalán nincs kellőképpen tisztázva.

A második vonást, melynél fogva az élő Ady botránykő lett a magyar középosztály széles rétegeinek szemében, egyéniségének démoni oldala, vad ösztönössége, élete bukásai és kilengései, narkóizsai s verseiben lobogó öszinteséggel égő életláza szolgáltatták. Az eleinte lassan szivárgó hírek támadásokká erősödtek, különösen mikor a halott költő sírján elszaporodtak azok az emlékezesek, melyeknek élén Révész Béla idézte fel s bocsátotta meg az „italos Ady“ bukásait és verbáját. E ponton lassan szintén elült az idétlen harc s a testvér Ady Lajos szép könyve úgylátszik lezárta egy időre ezt a kérdést, bár elvitathatatl-an, hogy a költő etikai megítélésében ma is sok ellentétet vált ki.

Az Adyval kapcsolatos egyéb kérdések kaotikus forgataga a különféle kisebb-nagyobb csatározások után (a Budapesti Hírlap izgató cikkei Ady Endre és a Nyugatos írók ellen 1915—16, az erdélyi Ady-ünnepekkel kapcsolatban 1925 stb.) három középpont köré kristályosodott abban a vitában, mely Makkai Sándor Ady-könyve körül keletkezett. Ezek: Ady hazafiassága, erkölcsisége, és vallásossága.

Szembeállítom az ellentéteket:

Ady költészete „a zsidó radikálizmus és a hazátlan szocializmus verses kifejezése, telítve osztálygyűlölettel, nemzeti hagyományaink lebecsülésével, intézményeinket felforgató szándékkal és magyar fajtánk megvető lekicsinylésével“. (Bartha József.)

„ők gyűlölik Adyt, mert lópvirág volt, mi a lópót gyűlöljük. De boldogok vagyunk, hogy a hanyatlásában is nagyszerű magyar faj még e förtelmes lápon is olyan mesébe illő gyönyörű virágnak adott életet, amilyen Ady Endre volt“. (B. Zsilinszky E.)

„Ady lecsúszott úr volt. Forradalmisága nagyon is szónokias, célkitűzéseiben nagyon is határozatlan, líraiságában sokszor önmagára cáfoló. Ady felelőtlen lázadozását nem lehet összetéveszteni a szocializmus határozott célkitűzéseivel“. (Kassák Lajos.)

Ady költészetében „egy végletek közt hullámzó, nagyon szubjektív és érzékeny, de nemzetét mint önmagát szerető lélek hangját halljuk, akinek az a meggyőződése, hogy ő példázatos megszemélyesítője fájának, bántódásai a nemzet sérelmei, erői a nemzet erői, bűnei a faj bűnei, sorsa és végzete hazájával egy és ugyanaz“. (Makkai Sándor.)

„Ady rontott az ízlésen, az erkölcsön. Ady verseskönyvében ennek a mi visszás, perverz, szertelen és hitetlen korunknak és eszményeinek, lelkének és gondolkodásának, ledérségének és cinizmusának híven tükröződik a képe“. (Rákosi Jenő.)

Ady költészetében „nemcsak a zseni önszerelme és nemcsak a magát másban fel nem találó s ezért eltévelyedő, beteg szenvedély mutatkozik meg, hanem lényeges részét képezik azok a versek is, melyekben a jóság és a tisztaság örök emberi vágya, az anya és a gyermek után síró fiúi és apai érzés mély, fájó hangja, az igazi vox humana szólal meg“. (Makkai Sándor.)

„Lehet-e egyáltalán vallásos költőnek nevezni, kinek verseiben csak úgy hemzseg az istenkáromlás? Ki a mindenható Istent, kinek szentséges neve előtt földig borul a hívő lélek, csak „van vagy nincs isten“-nek nevezgeti, a Krisztust pedig „szamaras embernek?“ (Vargha Gyula.)

„Ady az egyetlen magyar vallásos költő. Adynál jelenik meg a vallás úgy, mint egész élete és költészete szerves, minden egyebet magába foglaló, Összekötő és magyarázó alaptényezője“. (Makkai Sándor.)

A vita mind nagyobb hullámokat vert fel, kiáradt az irodalom szűkebb medréből, a konzervatív és haladó kritika képviselőin túl beleszóltak a közélet emberei, a politikusok, a papok, levelek érkeztek a vidékről, társadalmi és tudományos egyesületek mozdultak meg, de a jövő fóruma, kinek védelmében folyt a harc, az ifjúság, hallgatott. S csakugyan olyan színben tűnt fel a dolog, mintha e nagy összecsapás csupán az idősebbek harca volna, melytől függetlenül „Adyt költőnek, nagy magyar költőnek tartják a negyvenévesek és a fiatalabbak, mindnyájan, szinte kivétel nélkül, míg az ezeknél idősebbek, tehát ötventől felfelé, anathémát kiáltanak mindenkire, aki Adyt költőnek meri kodifikálni, vagy élvezni, átélni“. (Szekfű Gyula.)

Ady költői nagyságának elismerése körül lassan elült a vita, kivételes tehetségét hovatovább elismerték a hagyományos ízlés legerősebb védői is. A részletekben azonban nem vezetett sok eredményre ez a harc, melynek középpontjában mintha már nem is a költő s az ő igaza állana, hanem a pártok véleménye, egyéni elfogultságok s féltékenységek. Egész világossá vált az Ady problémának e félresiklása abban a természetlen, bulvárlap-ízű, csüggesztő vitakoncertben, melynek nyitánya Kosztolányi különvéleménye volt, mely örvényt kevert, szelet vetett, de nem tisztító vihart, csak porfelhőket aratott, melynek egyetlen eredménye, hogy Ady szociológiai hovátartozóságának kérdését ismét napirendre tűzte.

Az Ady kérdés teljesen irodalmon kívüli területre való toléása jellemző az ifjúság állásfoglalására is. A költő neve zászló lett, mely alatt fiatal csapatok menetelnek oly célok felé, melyeket ő még nem látott, csapatok, melyek őt magukénak vallják, szívükben hordozzák mint megnőtt mithologikus szimbólumot, sorsuk pecsétjét és csillagát, fiatalok, akik jóratanítójuknak, jövőre való útmutatójuknak merik vallani Adyt, a nélkül, hogy testi életét, életlázát példaadónak tartanák. Az Ady probléma itt a politikai gyűlölködés csebréből a fanatizmus vedrébe esett. Egy ifjú magyar messiás már „minden magyar nyavalya bölcs receptírójának“ nevezte a költőt. De — s erre még visszatérünk, — az ifjúság képe semmiesetre sem egységes, még e kérdésben sem, s ha az ellenvélemény még nem is nyert határozott formát, — egy fogadatlan ifjú prókátor írásait bizonyval mellőzhetjük — bizonyos, hogy az ifjúság nagy része nem vett részt az 1927-ben rendezett Ady-ünnepségeken.

Az eddig érintett kérdések az Ady problémának személyes köréhez tartoznak, kérdések, melyeket Ady életművének alapján kell eldönteni, vádák, melyekre neki magának kell —költészetével feleletet adni. De van e kérdések mögött egy másik — mely már az Ady-vita első fázisában kipattant s azóta halkabb vagy élesebb hangsúllyal állandóan visszatérő szólama irodalmi vitáinknak: Ady köre irodalmi és politikai miliójének kérdése. Ady vezéralakja, exponált képviselője volt annak az irodalmi tábornak, mely a Nyugat körül csoportosult s amelyet némely általános elven kívül nem igen tartott össze más, mint az „újítás szelleme“, az írásnak, a megszólalásnak viszonylag nagy szabadsága; „korlátlan szabadság“, mely különösen két ponton talált erős kritikára: a költészet nemzeti hivatásáról s szerepéről vallott felfogásban és a hivatalos irodalomtól megkövetelt hagyomány-tiszteletben. Egységben tartotta ez írócsoportot a közös orgánium, egy-két vezéregyéniség tagadhatatlan hatása s nagyrészen a támadások is, melyek csakhamar megkezdődtek és egy kalap alatt intézték el a „zagyva modemeket“, „radikális Nyugatosokat“, jóllehet az eredet, a milió, művészi, etikai s politikai világnézet szerint világosan megfigyelhető volt e csoport határozott rétegződése, s ma még inkább látható. A modem magyar irodalom e „szabadság-csapatának“ kifelé leghangsabb rétege abból a fiatal, radikális, városi intelligenciából került ki, amelyik a hazai hagyományokból kinőve Európa pezsgését érezte vérében, amelyik városi es európai igényeivel, vágyaival és elgondolásaival elidegenedett az itthoni hagyományoktól, s annál inkább, mint-hogy e hagyomány őrzői és hordozói merev és zárt világot alkottak, a maguk biztos életét élték és sorban elszalasztották az alkalmakat, hogy a szükségképpen beálló szellemi változások irányítását átvegyék, vagy azokat ellensúlyozzák. Adynak, aki a Szilágyságból indult, magyar kismemesi törzsből, de vidéki városok, elsősorban Nagyvárad forrongó levegőjében hevesen küzdő radikális, midőn még senkit sem ismert későbbi harcosai közül, már első kritikusi szemére vetették társaságát. S még inkább nőtt a szakadék, midőn a csoport olyan tagjai, kik eredetük, hagyományaik, műveltségük szerint legközelebb álltak a hagyományos irodalom klasszikus ideáljához, mint Babits Mihály,

szélső politikába kerültek s midőn a forradalom forgatagában olyanok is szerepet játszottak, akik a Nyugat hasábjain szólaltak meg először. S a zavar éveiben, midőn a politika vette át minden vonalon az uralmat, s midőn később a Társaságok felelősségre vonták tagjaikat, e szakadék áthidalhatatlanná látszott mélyülni. A halott Ady, kinek hatása mind nagyobb lett, s kiben a magyar középosztály aktívabb, nyugtalanabb rétege saját sorsának szimbólumát, saját elégedetlenségei elkiáltóját kezdte megérezni, ekkor már úgy tűnt fel, mint környezetének áldozata, aki menthetetlenül sodródott a radikalizmus karjaiba, miután a hivatalos magyarság nem sietett segítségére, s akit a polgári radikalizmus megcsökkent tábora ma is jogtalanul sajátít ki a maga számára. „Ady Endre mögött egy csúf és gonosz kórus áll, amely undok szerelmével benyálazva, végre is visszataszítóvá teszi őt, ha még sokáig ünnepli“ (Surányi Miklós).

Ezt a kérdést állította a Kisfaludy Társaság 1927 februári közgyűlésén elmondott beszédének középpontjába az Akadémia és e Társaság elnöke, „őt újító merészsege és minden hagyománytól való elszakadása korán elidegenítette azoktól, akikhez különben talán lelkiileg közelebb állhatott volna, s azok táborába hajtotta, akiknek a felforgatás a felforgatásért kellett, azért hogy minden, költészetünkben honos ideált feldúljon, akik talán öntudatosan, talán öntudatlanul, már akkor készítették elő irodalmi téren azt a forradalmat, mely az országot végül vérbe és gyalázatba fullasztotta.“ Berzeviczy Albert különbséget tett irodalmi életünk két tábora között, „melyek egymást nehezen értik meg, s melyek egyike konzervatív és a nemzeti jelleghez szigorúan ragaszkodik, miig a másik merészen újít s nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között.“ E beszéd és ami utána következett: ideges és higgadt beszédek, írások és nyilatkozatok s a hírlapok heves pergőtüze, csak aktuálisá és világossá tette azt, ami már régen nem volt titok, s amit a másik párt legnyugodtabb írója, Schöpflin Aladár, már 1921-ben így fogalmazott meg: íróink két táborra szakadtak, „az egyiké a hatalom, az irodalom révén elérhető minden dekórum és társadalmi kiváltság, a másiké a szabad íróember szabad levegője és az olvasóközönség színe-java“. Az apró csaták előbb is napirenden voltak. Az egyik párt fegyverei: a „nemzeti hagyományok“, „az irodalom hazafias hivatása“, „nemzeti klasszicizmusunk ízléshagyatékának példaadó törvényszerűsége“, a másiké: „a magyar társadalmi, gazdasági és kulturális élet roppant átalakulása“, a „klasszikus stílus zártsága, kidolgozott befejezettsége és határoeltsága helyett új, szabadabb, adaequatabb és aktuálisabb kifejezőmód“ s „az írói szabadság biztosítékai“ voltak. De most egy új kiegyenlítődé, a szakadék átívelése vált a vita végcéljává. És midőn e kibékülés nehéz tusakodások árán immár befejezettnek tűnt fel, íme úglátszik, hogy a vezérek nem az egész sereg nevében beszéltek: a Társaság erős jobboldali kritikában részesült a béke miatt, a másik oldalon pedig ifjú és öreg hírharangok kezdték kongatni Babits és Móricz s mögöttük a Nyugat áruulásának hírét. Az ütközések középpontjába most Babits Mihály került, aki legutóbbi cikkének az új triumfatorokról és az elfoglalt várakról szóló hasonlatával mindkét oldal heves felpattanását váltotta

ki, mert az egyik fél nem akarja legyőzöttnek látni magát, a másik pedig úgy érezte, hogy Babits elvei, harcai igazságát adta fel ama „kétes megbecsülésért“, amit a hivatalos elismerés számára jelent.

S aki egy kissé figyelemmel kísérte az eseményeket, nem is lepődött meg ezen. Hiszen az úgynevezett irodalmi jobboldalon, különösen a haladó szellemű középosztály azon rétegében, amelyik a forradalom után átvette a vezetést, de megtartani nem sokáig tudta, és ellenzékbe szorult, amelyik többször váltotta irodalmi vezéreit és sorra vesztette el orgánumait, folyóiratát és napilapjait, mondom, e rétegekből éppoly sokszor hangzott el csipkelődő támadás az Akadémia és a Társaságok hivatalos nagyságai ellen, mint a Nyugat íróival szemben. Az irodalmi baloldal rétegeződése és belső ellentétei is mind erősebb formában jelentkeztek, amint a hangadó sereg nagyobb része elhallgatott és egy-egy régi vezér hangja, a messziből érkeve, halkabb lett. Nem a Nyugat körüli apró forradalmakra gondolok itt, melyek a Nyugat régi írói progresszivitását hiába keresvén, a „haldokló Nyugat“ mellett külön táborokat szerveztek, mint egykor Raith Tivadar, a „hiteljes művészettel“ ajkán a „Magyar írás“ körül, hanem arra a csendes átalakulásra, mely a Nyugat belső köreiben folyt le, s melynek többek közt Tóth Aladár és Ignotus vitája a „Halálfiat“ körül adott hangot. Tóth itt megkülönböztetést tett a „befelé harcos“ új magyar gondolat képviselői s a „tegnap szabad kultúrájának apostolai, az Egyéniség és Gondolat szabadságának képviselői“ közt. Az előbbieket: Kodály, Móricz, Babits, „munkája csupa aktivitás, csupa korszerű reform, csupa alkalmazható politika, csupa pedagógia“, melyben a tegnap csak mint mély rezignáció él, melynek célja „keresni a megkötöttséget, menekülni az Egyén ma haszontalannak bizonyuló szabadságából az élet, a magyar élet közösségébe“, míg az utóbbiak kérdezhetik: „lehallunk mi is, mert elérkezett az idő, midőn létkérdése a magyar fának, hogy visszanyessék vastag, régi törzsökéig?“ E belső ellentét most pattant ki, midőn a vezető szerkesztő, Osváth halála után Babits és Móricz mentették magukhoz a sülyedőnek indult Nyugatot s a „nemzeti koncentráció“ szellemében indították új útjára, s midőn Ignotus, kinek nevét „levették“ a Nyugatról, izgatottan húzott vészharangot a „behódolás“ hírére, oly akadémiáktól féltvén a Nyugatot, mely azon éppenséggel nem látható. És jöllehet Babits igaza birtokában méltón védte meg magát a támadással szemben, mellyel bizonynyal szembeállíthatta volna a jobboldal ironikus vagy támadó megjegyzéseit is, és jöllehet némi igazsággal megállapítja, hogy irodalmi életünk ezen nagy feszültsége lényegesen enyhült, nem lehet észre nem venni, hogy midőn a vezérek kezét nyújtottak, a seregek még ugyanazon harag makacosságával állanak egymással szemben, legfeljebb a jelszavak változtak. Sőt Ignotus körül csoportosulóknál még azok sem mindig: itt ma is a „szabad irodalom“ jegyében féltik a megújuló Nyugatot az Akadémiától, a hivatalosságtól, az elnemzetiesedéstől s a politikai, világnézeti „Rückwärtskonzentrierung“-tól. De Ignotuson túl mindkét oldal emberei, akik ösztintén és nyíltan kimondják, hogy politikai, ideológiát romboló vagy építő, társadalmat alakító céljai vannak az irodalommal, kijelentik és ismétlik: nincs béke. A forradalom nem

győzött, mert az új ideológia, melynek kifejezője volt, nem hatotta át az egész társadalmat, nem alakította át az életformákat, a nemzeti gondolat harcosa pedig nem enged, mert veszélyben látja a nemzeti hagyományok folytonosságát és saját magának, a nemzeti gondolat hordozójának politikai érdekeit.

Közel járunk itt már az osztályszellem, osztályállásfogalás területeihez; A magyar munkásosztály szellemiségének vezeterei a Nyugat mellett és a Nyugat ellenére már több ízben egyesültek hosszabb vagy rövidebb éltű orgánumok körül, aminő volt a „Tett“, a „Ma“ s az „emigrációban“ és az elszakított területeken megjelent kiadványok hosszú sora. Ma nem nyerhetnek hangos és pregnáns kifejezést e törekvések, nem mintha képviselőik hiányoznának, hanem nagyrészt szervezeti és anyagi okokból. De csendes munkájuk nem jelenti azt, hogy nincsenek, és egy-két megmozdulásuk, irodalmi kezdeményük lassú fejlődésnek indul, hogy pl. csak Kassák „Munká“-ját említsem. Az ezzel kapcsolatos kérdésekre a Napkeletben Makkai Jánostól kezdeményezett, sajnos azonban kiskörű s végig nem vitt vita akarta felhívni a figyelmet.

Az Ady-kérdés jelentőségére s középponti szerepére nézve jellemző, hogy irodalmi életünk harmadik nagy feszültségének kipattanása is ehhez fűződik. Azok az interjúk, melyeket 1928-ban Berzeviczy Albert és Rákosi Jenő adtak az erdélyi lapoknak s az ezekhez fűződő hozzászólások az erdélyi irodalom külön színét szinte teljesen és kizárólagosan az Ady-kultusz hatásának tulajdonították. Mintha Ady s írói köre verné az éket a magyarság államilag és politikailag szétszakadt tagjai közé. Valóban Ady s a modem magyar irodalom lényeges szerepet játszik az elszakított területeken. Ezek ma új életet kényszerülnek alakítani, s ebben kétségtelenül a modem irodalom az erősebb támasz. Kisebbségi sorsukban élesebb fájással érzik azokat a kínokat, melyek eljövételét az az Ady sikoltotta el, aki Erdély prófétája és féltője volt és aki Erdélyben kereste az új magyar élet forrásait. De a kérdés lényegesen más alapokon nyugszik, s áttekintése egészen más nézőpontot igényel.

A szellemi decentralizációra való törekvések különösen Erdélyben már régi eredetűek. Az egységes Magyarország idejében ennek legerősebb dokumentálása annak az Erdélyi Irodalmi Társaságnak a megalakulása volt, mely Erdély védelmében egyesített oly ellenfeleket, mint a kormánypárti Petelei István és az ellenzéki Bartha Miklós. A kassai Kazinczy Társaság is hozzákezdett egy felvidéki centrum szervezéséhez. De ez csak csendes óhaj volt. A magyar művelődés és irodalmi élet gyújtópontja és irányítója Budapest maradt. Innen az, hogy midőn az első évek irodalmi életének teljes pangása után a vidéki orgánumok kifejlesztésével, új alapításokkal az elszakított területek szellemi élete új megnyilatkozási teret teremtett magának, e megnyilatkozások a teljes zavar és tájékozatlanság jegyeit mutatták. Ez évek szellemiségében, melyben az öregek vitáztak a fiatalokkal, a konzervatívok az „emigráció“ progressívjeivel, az ultramodernek a hagyomány őreivel, két attitűd nyert uralkodó jelentőséget: a nemzeti szellemű konzervatív rétegek határon túra

néző, tragédiát sirató, passzív bánatban s reménykedésben élő rétegéé, s a másik fél rugékony radikálisaié: lényegében mind a kettő Nagy-Magyarország szellemi és politikai pártállásainak és elgondolásainak folytatója. Egy lassan növekvő csoport előtt azonban mind világosabbá lett, hogy a kisebbségi sorsra jutott magyarság csak sajátmaga oldhatja meg sajátmaga életkérdéseit, és csak akkor, ha illúziók nélkül szembenéz új helyzetével. Így veszik kezdetüket azok a törekvések, melyek a részek magyarságának új megszervezésére s ez új egységek szellemi autarchiájának kiépítésére irányulnak.

Erdély irodalma indult e küzdelemben legtöbb eséllyel. Az elszakított területeken számbelileg legnagyobb, földrajzilag elég egységesen elosztott s alkotó erejében az egész magyarság egyik legértékesebb tömegére számíthatott. Ennek a magyarságnak megvoltak a maga különböző árnyalatú kulturális gócpontjai, évszázados történelmi hagyományai, sajátos nyelve és kultúrája s polgárságában, kishemeségében és parasztságában is élő erdélyi lokálpatriotizmusa. Feladata volt tehát: az elég szép számban felbukkanó új írók felkarolása, a közönség megszervezése s legfőként bizonyos táji ellentétek (partiumi magyarság és székelység) elsimítása, a nemzeti konzervativizmus és a radikálizmus ellentéteinek kiegyenlítése. Ez ellentét körülbelül ugyanakkor pattant ki, az egyeztető Marosvécsi, majd Erdélyi Helikon körül, mikor nálunk felszínre került a kettészakadt irodalom kérdése. Az erdélyi mozgalomnak sikerült céljait megközelítőleg elérnie. Kis idő alatt, segítség és eszköz nélkül, sőt akadályokkal küzdve kiterelbényesedik, megtalálja a saját hangját, erdélyi gyökereit, egyesíti jelentékeny íróit egy orgánumban: az Erdélyi Helikon szolgálatában, szervezi olvasóközönségét és ideológiailag megvitatja és mind világosabban felismeri kisebbségi sorsa életfeltételeit. Ez természetesen új állásfoglalást jelent: a régi magyar államgondolat, a régi magyar irodalmi és történelmi szemlélet átalakulását, a „Nyugat pártfogásával előretört balkánizmus és török-görög-latin romanizmus erőivel való számolást s a testvérkisebbségekkel való szellemi együttműködést“ (Spectator). Sőt ezen túl annak a legtisztább humanitású gondolatnak megszületését, mely gondolat mondhatatlan fájdalmából, hosszú történelmi múltból, gyakorlati parancsokból s méltó nemes emberiségből született: az erdélyi gondolatnak feltűnését és kiépülését. E gondolat szellemi talaját a szász Folberth szép cikke fejt ki (Die drei Durchbrüche, Klingsor). Alapja az erdélyi táj egysége a három erdélyi nép: a magyar, szász és román közös történelmi múltja, lényege: „a szabadság a nemzet egyénei, osztályai és felekezetei között, hogy mindegyikük szent szabadságban vehessen részt a nemzet önmagát irányító és vezető munkájában“, szabadság, nemcsak önmaga (a magyarság) számára, hanem minden kisebbségi és többségi nemzetek számára“ (Kádár L). Ez erdélyi gondolat áll az erdélyi irodalom középpontjában, ezt zengi lírája, elemzi essayje, idézi történelmi regénye.

Lényegesen nehezebb a helyzete a kárpátalji magyar irodalomnak. A nagyszláv terület szélén hosszú, keskeny szegélyben elhelyezkedő és egyes elszórt szigeteken meggyűlt magyarság kisebb, társadalmi, politikai, világnézeti érdekeiben ellentétes, heterogénebb törne-

gére kell támaszkodnia, Erdély mély hagyománya s összefogó erdélyi otthonérzése nélkül. E földdarab soha önálló magyar kultúrterületet nem alkotott, tradícióját, némely táji sajátágon kívül, a tótság és magyarság egy-egy centruma s a lassan ehnagyarosodott s tótosodott német városok táplálták legfeljebb, melyek közül csak Pozsony, Kassa és a bányavárosok emelkedtek ki határozottabb színekkel. Lényegesen más képet mutat a felvidéki magyarság társadalmi összetétele is. A városi középosztály mögött a nagy tömeget az anyagilag viszonylag legjobb helyzetben lévő parasztság képviseli. Éppen azért érthető, hogy a kárpátalji irodalom szelleme, mely különben ugyanazon fázisokat mutatja, mint az erdélyi, melyben ugyanúgy, mint ott megvan a hagyományos stílus íróinak rétege, szükségszerűen egyre nagyobb határozottsággal fordul a demokrácia felé, kezdve a Felvidék kissé bőszerű, mély humanitású s szociális érzésű költőjétől, Mécs Lászlótól a fiatal „új arcú” magyarokig.

Legnehezebb életkörülmények között kétségtelenül a délvidéki magyar irodalom él. Földrajzilag szétszórta, társadalmilag szervezetlen, művészeti, irodalmi igényeiben meglehetősen elmaradt, számbelileg kicsiny magyarságra támaszkodhatik csak. Az írók az új szerb nacionalizmus nyomása alatt, ízes magyar nyelv, művelődési hagyomány és irodalmi középpont nélkül, a közönségtől elszigetelve alig tehetnek mást, mint kísérleteznek vagy nagyobb szellemi középpontok felé közelednek. Innen érthető, hogy a délvidéki magyar irodalom az elszakadás első éveiben, az emigráció egy bécsi csoportjának hatása alatt, egy, az élettől független formalizmus anarchiájának látszott áldozatul esni és azóta is formailag s művészi világnézetében határozott színek nélkül szűkülködik, egy-két kivételtől eltekintve céhírodalom benyomását kelti és csak egész lassan ereszti gyökereit a kövér, de irgalom nélkül közömbös otthoni földre.

Amint a viszonyok tisztulásával az elszakított részek vérkeringése lassan megindult, világossá vált hogy „számolni kell külön, egymástól független magyarországi, erdélyi és felvidéki magyar irodalommal” (Farkas Gyula 1923). Ez a különállás, szellemi önállósulás akkor vált általánosan vitatott kérdéssé, mikor Erdély kimondta: vállalja kisebbségi sorsát, s ezt saját feje szerint kívánja alakítani. Kifejezést nyert az aggodalom: „Különböző súly és életviszonyok miatt egyik távolodik a másiktól s a szakadás nemcsak térbelivé, de szubstanciálissá válhat” (Ravasz László). És jóllehet ez aggodalmat mind a négy rész írói szavakkal és tettekkel (erdélyi könyvek magyar kiadása, az Új Auróra kibővítése kisebbségi antológiává, az Erdélyi Helikon szoros kapcsolatai az itthoniakkal, kölcsönös látogatások, írói estélyek stb.) igyekeztek eloszlatni, bizonyos ellentétek nem voltak eltüntethetők. Konzervatív köreink nem nézik jó szemmel e lelki önállósulás törekvéseit, féltik az ottani magyarságot, mely kisebbségi kényszerében a „történelmi magyar állam egységének” szuggesztívója helyett a „népi kultúra” egységét hangsúlyozza és ideológiájában, törekvéseiben erősen demokratikus irányt mutat, „a mindig bomlasztásra igyekvő radikalizmusét”. Rossznéven veszik az új államok uralkodó nemzetéhez való közeledés szükségességének felismerését, amivel legutóbb Mécs László nyert

vele szemben igaztalan vádak és különösen fájlalják a magyar irodalommal, történelemmel szemben való állásfoglalás átalakulását, a hagyományos szemlélet revízióját, aminek szükségességét a rugalmasabb és reális szellemű öregek is, de elsősorban a kisebbségi sorsban felnőtt fiatalok mind határozottabban hangsúlyozzák.

Állásfoglalásaink revideálása, az új körülmények követelte új gazdasági, állami elhelyezkedés, új irodalmi és művészeti célkitűzés, új magyar ideológia kialakításának szándéka jellemzik az ifjúság egyre hangosabb reformmozgalmait. Jelentkeztek ezek csendesen vagy hangosan előbb is már, az említett apró irodalmi forradalmak azonban csak tűnő kezdeményezései voltak annak a lassú átalakulásnak, mely csak itt-ott jelentkezett feltűnő és elbukó folyóiratokban, s anyagi erő, szervezkedési középpont nélkül visszaszorultak az ifjúsági vitaestélyekre, ankétokra, diákszobákba és kávéházi asztalok mellé. Innen magyarázható az, hogy most, midőn az ifjúság haladó szellemi csoportjai orgánumokat kezdenek szervezni, olyan nagytömegű és meglepő gondolat kerül nyilvánosságra, s hogy e gondolatok a tökéletes líraiság jegyében előzetes viták nélkül fogantatva olyan sok ellentmondást és zavart mutatnak. Ez egységesítő program, amint ez mind világosabbá lesz, nem irodalmi, művészi természetű, mint volt nagyrészen a Nyugat forradalmáé. Az alapkoncepció szociális és politikai természetű, és az ifjúság új társadalomszemléletében gyökerezik, bár írók, költők készítették elő s táplálják ma is és nagy művészek teljesítményeire hivatkozik mint példára.

A háború utáni ifjúsági szervezkedések nem igen alkottak egységes frontot, ideológia szempontjából még határozott arculatú csoportok is hiányoztak. A hadviseltek főiskolás része, mely magába fogadta a megszállott területek majdnem teljes magyar ifjúságát és amely meghatározta az első szervezkedések képét, harctól fáradtan, a zavaros idők izgató szuggesztívó alatt vagy a bajtársi szellem passzív ápolására, vagy jelentéktelenné vált politikai megmozdulásokra fordította erejét és idejét, vagy műveltsége fogyatékoságának érzésében az utánpótlásba fogott. Az itthoni diákság, mely különböző egyesületekben csoportosult s szervezetében is hangsúlyozta a hagyományok tiszteletét és az „öregekkel“ való kapcsolatát, az új ideológia előkészítésében lényeges részt nem vett. Új gondolatok természetes talaja inkább az elszakított részek ifjúsága volt, amelyik jobban érezte az összeomlás új életének terheit és távol a családi és rokonai megkötöttségektől mozgékonyabb s harcosabb csoportot alkotott, mint az itthoniak.

Az ifjúsági mozgalmak akkor vesznek határozott új irányt, mikor a Bartha Miklós Társaság, mely a megszállott területi csoportban született meg, eredetileg lényegében erdélyi színnel, az egész magyarságnak egyes ifjúsági szervezetekben még nem tömörült, egyetemet most végzett haladó szellemű csoportját egy új magyar ideológia kialakítására magában egyesíteni akarta (1924—25). Ez időre esnek a mind nagyobb tömegekben otthon maradó kisebbségi diákság első szervezkedései is. A felvidékiek megkezdik diákegyesületeik egységes szervezését, problémáik megvitatását és mozgalmaik társadalmi meg-
alapozását, a budapestiek, elsősorban az erdélyiek — mert innen jött

a diákság legtovább Pestre tanulni — felveszik az összeköttetést az egész ország magyar ifjúságával. Így jelennek meg az ifjúság új orgánumai: a Híd, a felvidékiek és a B. M. T. röpiratai, legutóbb az Erdélyi Fiatalok és a felvidéki Magyar Diákszemle, így jön létre „az egyetemes magyar ifjúság“ haladó rétegének első megnyilatkozása: az 1928-ban rendezett Ady Endre-ünnepség.

Az ifjúság itt Adyt ismerte el vezérének, de csak egyik vezérének. Mert Ady csak az előrevetett árnyék, alakatlan, önmagának ellentmondó, mint a tömegek ösztönös forrongásának hírnöke, csak a hír-hozó, aki jelentette a vereséget, de nem adott határozott programot, legfeljebb lírai jövő-víziókat. Így kerülnek egyenként neve mellé az ifjúság többi vezérei: a korábbi Móricz Zsigmond, a magyar középosztály hagyományos világnézetébe még be nem olvadt társadalomkritikus, a magyar szociális kérdés, a középosztály bukásának regényírója, a csendes és józan kritikus, ki először nézett igazán szembe a parasztsággal; Szabó Dezső, aki Erdélyből jött, ahol égtek a faji ellentétek s ahonnan a faji gondolatot hozta, aki Erdély, s az individualizmus, a szocializmus a keresztyénység után egy új kollektivitásnak: „a magyar dolgozók nagy szolidaritásának“ alapjára állott — azóta sajnos ezen is túljutott — és az új jövő televényéül a parasztságot jelölte meg, és két nagy művész: Kodály Zoltán és Bartók Béla, a népi zenéből kisarjadt nagy magyar zenei reneszánsz vezérei, egy új népi forrásokból kisarjadt magyar kultúra élő dokumentumai.

A társadalmi reform elsősorban a középosztály emberanyagának, világnézetének és műveltségének átalakítására irányul.¹ Főproblémái: az alsóbb társadalmi osztályok felemelése, energiakészletének felszabadítása, az osztálykülönbségek csökkentése vagy végső megszüntetése s egyetlen egységes magyar társadalom kialakítása; az irodalom szociális tartalommal való megtöltése; a magyar műveltség „öncélúságának“, „önelvűségének“ tudatossá tétele, kiszakadás a germán kultúrkörből s a magyar népi kultúra reneszánszának megindítása.

Első látásra világos az a nagy ellentét, mely e törekvéseket a múlt generáció, különösen a Nyugat programjától elválasztja. Annak alapján individualisztikus irodalomfelfogása s zsenirajongása helyébe a kollektív élmény, kollektív hivatás és kötelességérzés irodalma lép. Az „abszolút irodalmat“, mely csak azt követelte a múltól, hogy szép, egész és tehetséges író munkája legyen s nemcsak hogy nem kívánta, de károsnak mndta az irodalom elpolitizálódását, fölváltja az aktív és aktuális irodalom követelése, mely a mában él, a má alakítja, vállalja sorsát s kimondott szóval vallja dégtüleienségeit, az emberi és országos nyomort, társadalmi életünk hibáit, a magyar jelen problémáit, egy új, szociálisabb érzésű világ felépítését. Mert ez irodalomélmény nem a fáradt „Untergang“-hangulat szülötte, sem a kultúrában fáradt, sportba és technikába menekülő nemzedék szépségcsömöréé. Munkája, mely csendben vagy nyíltan a polgári műveltség „fáradt“ formái ellen irányul, egy új megújulás, új szín-

¹ V. ö. Szekfű Gyula: Az ifjúság társadalomszemlélete. Magyar Szemle 1930. VIII. 3. sz. 207—214. 1.

tézis felé törekszik. Ennek alapjait azonban nem a nyugateurópai kultúra értékeiben keresi, — ezeket nem veszítheti el, hisz jórészt még meg sem szerezte — hanem az új fajok, elsősorban a magyar faji erők fiatal erőiben.

Ez elképzelések nemzeti, magyar alapjaihoz nem fér kétség. Az ily irányú kritika legfeljebb a régi „radikális-szocialista“ diagnózissal élt s az Adytól megrontott ifjúságról beszélt. Annál élesebb ellenkezést váltott ki az új magyar parasztklasszicizmus valóban hibás elgondolása,¹ a túlméretezett és hamis „messianizmus“ illúziója, az európai közösségből való kiszakadás abszurd elképzelése, a nagy európai klasszikus kultúra, az európai humanizmus magas művészetének elejtése. Ez utóbbi ki nem mondott gondolatra legutóbb Babits érzékeny fogékonysága neszeit fel: „Hátha most megint jönnének a néma századok?“²

Mindez, amit eddig tudunk az ifjúsági megmozdulásokról, lényegileg tisztulatlan, kidolgozatlan és kevés. A kritika keveset beszél, mással van elfoglalva s az úgynevezett konzervatív szellemű ifjúság széles rétegeiben oly kevés igazi érdeklődést váltottak ki e mozgalmak, hogy szinte úgy tűnik fel, mintha nem is volna szívügye annak a világnak a védelme, melyet nem ő épített s melynek megtámadására alig hogy felfigyel.

Ha végiggondoljuk az említett feszültségek elvi tartalmát, mind világosabbá válik, hogy ez ellentétek közt felmerülő elvi kérdések három középpont körül csoportosulnak. Ezek: 1. az irodalom, mint társadalmi funkció; osztályjellegének, társadalmi, nemzeti hivatásának kérdései, 2. az irodalom, mint esztétikai funkció, a stílus, forma, műfaj, hagyomány problémái, 3. az irodalom etikai, humanizáló s humanitást kifejező jelentőségének kérdései.

Bizonytal lesz alkalmunk még irodalmi életünk jelenségeit e három problémakör nézőpontjáról áttekinthetnünk, az egyes kérdésekkel szemben kritikailag állást foglalhatunk. Most csak irodalmi életünk helyzeti képét kívántuk felvázolni a lehető tárgyilagosság távlatából, mint az utazó, aki széttekint a tájon, melyen át utat kell választania és számba veszi a folyókat, a szakadékokat, az erdők és mezők foltjait.

KERESZTURY DEZSŐ

¹ Gyóry János: Elképzelt parasztklasszicizmus. Magyar Szemle, 1930. VIII. k. 60—64. 1*

² Babits Mihály: Ezüstkör. Nyugat, 1930. március.